

Van een molshoop een berg maken

Op sociale media wordt voortdurend van een molshoop een berg gemaakt. Dat ondervond afgelopen december Begraafplaats en Crematorium Essenhof in Dordrecht. Het kan niemand zijn ontgaan en zeker mensen niet die op een begraafplaats werken, er was iets met de algemene keldergraven. Alle commotie hierover zal het imago van begraven en begraafplaatsen geen goed hebben gedaan. Het ging ook nog eens over zoiets 'lugubers' als lijkvertering.

Er was verwarring. Niet iedereen had de feiten paraat voordat een oordeel werd geveld – wat je 'de leek' niet kwalijk kunt nemen, professionals wel – en het woord vergunning kwam steeds terug. Er zou iets illegaals zijn gebeurd. Wie of wat de verwarring veroorzaakte, daar ga ik nu niet op in, maar jurist Willem van der Putten zegt heel duidelijk in het onderzoeksrapport van TwynstraGudde over de keldergraven dat een vergunning niet nodig was (p. 14-16). En Van der Putten durf ik toch wel een, misschien wel dé, expert te noemen als het gaat om de Wet op lijkbezorging.

Voor degenen die in Dordrecht verantwoordelijk waren voor wat er met de keldergraven is gebeurd, is de constatering dat er niets onwettelijks is gebeurd, uiteraard van belang. Zo ook voor Pauline Harmsen, die in die periode directeur was op de Essenhof. Ze neemt verantwoordelijkheid en schrijft welke beslissingen zijn genomen en waarom (p. 28-30). Gezien wat er allemaal op de sociale media is geroepen naar aanleiding van deze kwestie, kun je dat gerust moedig noemen.

Uiteraard is het verhaal veel genuanceerder dan de wettelijke onderbouwing, hier spelen de gevoelens van nabestaanden een belangrijke rol. Wat mag, hóeft niet altijd gedaan te worden. Ook hier schrijft Harmsen over, ze reflecteert: had het ook anders gekund? Haar stuk nodigt ook uit tot reflectie: had ik, had u het anders gedaan?

Veel Essenhof dus in dit nummer en ik heb het gevoel, door de vele aspecten die aan dit verhaal zitten (zoals 'een goede lijkvertering en hoe die te bereiken', 'hoe omgaan met een mediastorm'; en dat zijn er nog maar twee) dat we hierover nog niet zijn uitgeschreven. Ook veel Friesland en Friese beheerders in dit nummer. En – hoe kan het ook anders – diverse sneeuwfoto's. Wat kan een mens blij worden van een paar centimeter sneeuw. De foto hierboven is genomen door Theo van der Horn, beheerder op de Dokkumse begraafplaatsen Damwâldsterreedsje en nog acht andere begraafplaatsen (p. 23-25).

Tevens weer aandacht voor veraarden (p. 17-19) en dan speciaal voor de berg aarde die overblijft na een veraarding. Aarde, berg ... mol.

Anja Krabben
Hoofdredacteur

WAT TE LEREN VAN DORDRECHT

DOOR ANJA KRABBen

Het bericht dat in Dordrecht in 2013- 2015 algemene keldergraven zijn geopend en overledenen zijn besprenkeld met probiotoca, hielden de gemoederen in december flink bezig. Is dat terecht?

De feiten

Om toekomstige capaciteitsproblemen in algemene graven op te lossen worden eind 2006 op de Essenhof 1054 grafkelders aangelegd, vier diep, voor in totaal 4216 overledenen. De uitgiftetermijn is voor vijftien jaar. In 2011 zijn er vermoedens dat het lijkverteringsproces niet naar verwachting verloopt. In 2013 wordt één grafkelder geopend en worden de aanwezige vier kisten geïnspecteerd. Er heeft adipocirevorming plaatsgevonden, de lichamen zijn nog geheel intact en verzeept. Een tweede grafkelder levert

hetzelfde resultaat op. Vermoedt wordt dat dit voor alle 1200 inmiddels begraven lichamen zal gelden. Besloten wordt in de nog lege grafkelders extra beluchtingsmaatregelen aan te brengen. Die blijken te werken.

Bij de grafkelders die al in gebruik waren genomen voor het onderzoek in 2013 is deze oplossing niet mogelijk. Dan zou elke individuele grafkelder geopend moeten worden om de beluchting te verbeteren. De kisten met overledenen zouden dan tijdelijk uit de grafkelders genomen moeten worden. Besloten wordt om

dit niet te doen en deze grafkelders na de eerste ruiming technisch aan te passen zodat in de toekomst ook hier een ongestoorde vertering mogelijk is.

In 2015 hoort de Essenhof dat er een bedrijf is dat probiotica ontwikkelt waarmee vermoedelijk de lijkvertering bij verzepte lichamen weer op gang kan worden gebracht. Besloten wordt dit middel te testen. In april 2015 worden drie grafkelders geopend: een als 'nulmeting', in de tweede worden de probiotica aangebracht en wordt de kelder weer gesloten, in de derde kelder wordt er probiotica

aangebracht én wordt er een verbinding gemaakt met de buitenlucht. Het aanbrengen van de probiotica gebeurt daarna nog drie keer, steeds met een tussenpoos van zes maanden. Alles wordt goed gedocumenteerd. De wethouder weet ervan en stemt ermee in, nabestaanden worden niet ingelicht.

Juridisch toegestaan?

In het onderzoeksrapport van TwynstraGudde wordt niemand bij naam genoemd, maar jurist en specialist in dit vakgebied Willem van der Putten geeft toestemming zijn naam hier wel te noemen. Hij laat de auteurs van het rapport weten dat hij 'geen enkel probleem ziet als de beheerder van een keldergraf de kelder met enige regelmaat opent om te kijken hoe het met de vertering gesteld is. Ook als pas zeven of acht jaar geleden kisten in de kelder zijn geplaatst. We hebben wettelijk alleen te maken met het verbod om graven te ruimen binnen tien jaar.'

Ook het toevoegen van de probiotica ziet hij niet als een onwetmatige handeling. 'De wetgever heeft hier niets over bepaald. Ook vanuit de jurisprudentie is

mij niets bekend.' Hij ziet het als 'een onderdeel van het beheer. Hier gaat het om een breder doel, onderzoek in het algemeen belang.'

Ethische overwegingen

Maar is alles wat juridisch is toegestaan ook ethisch verantwoord? Van der Putten: 'Er is wel de ethische vraag of je "iets" aan stoffelijke resten mag toevoegen om de vertering te verbeteren. Persoonlijk denk ik van wel. Natuurlijk moeten de proefnemingen en de omstandigheden goed worden beschreven en gedocumenteerd.' (Wat door de Essenhof ook is gedaan.)

In het rapport van TwynstraGudde wordt ook beschreven hoe onvolledige lijkvertering (vooral in de vorm van adipocirevorming) een probleem is dat al lang speelt op begraafplaatsen en waar begraafplaatsen flink mee worstelen. Van der Putten vertelt de onderzoekers over een discussie over onvolledige lijkvertering in de tweede helft van de jaren tachtig toen hij bij het ministerie van Binnenlandse Zaken werkzaam was: 'Sommige ideeën, zoals het maken van gaten in de adipocire lichamen, wer-

ONDERZOEKS RAPPORT

In dit artikel wordt verwezen naar het rapport dat onderzoeksbureau TwynstraGudde heeft geschreven in opdracht van de Gemeente Dordrecht. TwynstraGudde heeft onderzoek gedaan naar 'de feiten en het proces' rond de algemene keldergraven op de Essenhof. Het rapport kan worden gedownload op de site van de Gemeente Dordrecht (zie QR-code op p. 42).

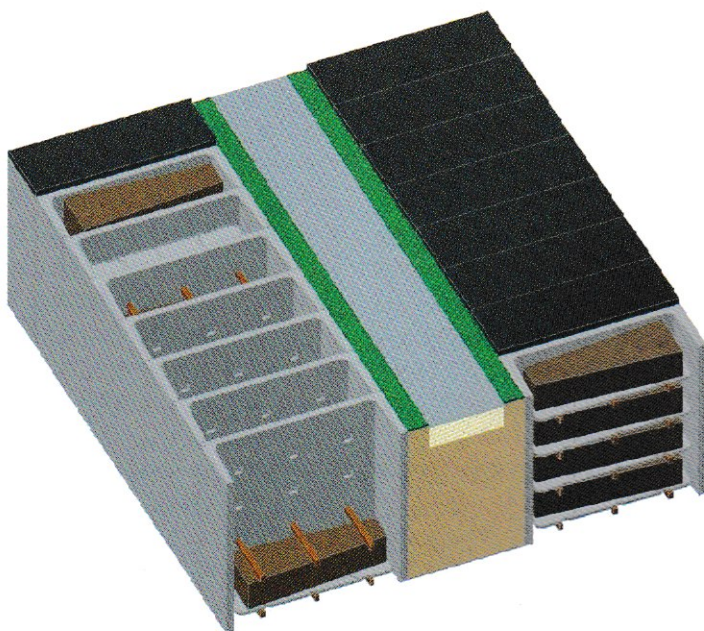
den als onethisch afgewezen. Andere, zoals het korte tijd aan de buitenlucht blootstellen en ondiep herbegraven van lichamen, werden geaccepteerd. Opties zoals het bewerken van lichamen met externe stoffen werden ook kort besproken. Het gebruik van ongebluste kalk werd als onethisch afgewezen, maar het toevoegen van bepaalde bacteriën of soortgelijke biologische oplossingen werden mogelijk geacht. Maar daar was geen ervaring mee en dat idee heeft daarom de richtlijn in 1991 niet gehaald.' (Bedoeld wordt de Inspectierichtlijn lijkbezorging die sinds 2010 is vervallen.)

Nabestaanden toch vooraf inlichten?

Een gebrekkige lijkvertering is een onderwerp dat gevoelig ligt. Hierover communiceer je liefst niet met de buitenwereld. En meestal hoeft dat ook niet, want alleen graven zonder rechthebbenden worden geruimd.

Goed communiceren, openheid, transparantie, het is allemaal uiterst belangrijk. Maar ... willen mensen alles weten? Hoe te laveren tussen transparante informatieverstrekking en respect voor de gevoelens van nabestaanden? De gemeente Dordrecht schreef afgelopen december naar aanleiding van de commotie over de keldergraven: 'Informatieverstrekking en transparantie vinden we zeer belangrijk. Maar daarbij houden we altijd in het oog wat het effect is of kan zijn voor nabestaanden. Bij de inhoudelijke aspecten van het werk komen we allerlei praktische zaken tegen waar niet iedereen zich (altijd) van bewust is. En vaak kan dat ook beter

Aanleg van de keldergraven in 2006. Een PVC-pijpje dat net onder het deksel vanuit de kelder naar buiten komt met een 90° graden-bocht naar beneden en dat een halve meter onder het maaiveldniveau uitkomt, was de enige vorm van beluchting waarvoor Dordrecht gekozen had. Foto en tekening: Giverbo

zijn voor het gevoel dat men wil overhouden aan een afscheid.’

Het is een duivels dilemma. Kun je het in dit geval als begraafplaats goed doen? Wie durft te zeggen wat hier de juiste beslissing was geweest?

De dochter van een overledene uit één van de drie geopende grafkelders, zegt in de pers: “Als ze het hadden gevraagd, dan was het antwoord natuurlijk nee geweest!” Ga je dan net zolang nabestaanden contacten tot je wel enkelen treft die ‘ja’ zeggen? Is de kans dan ook niet erg groot dat mensen de openbaarheid opzoeken en het tot een mediarel wordt. Of besluit je helemaal niets te doen en ga je pas nadat de grafkrans is verstreken alle verzepte lichamen elders verder laten verteren. Maar het zijn er 1200! Waar en hoe?

Is de kans niet groot dat de meeste begraafplaatsen dezelfde keuze als de Essenhof hadden gemaakt?

Probleem serieuzer nemen

Begraafplaatsen willen schone botten. Nabestaanden willen meestal niets weten over lijkvertering, maar als je het aan hen vraagt, dan willen ook zij schone botten. Moet er niet meer worden geïnvesteerd in een schone lijkvertering en dus ook in

De LOB schat dat nog steeds 10% van alle geruimde overledenen nog niet helemaal of helemaal niet zijn vergaan. Waarom heeft dat onderzoek nog steeds niet plaatsgevonden? Of is de oplossing er al, maar is er niets mee gedaan? Want anders dan in het onderzoek van TwynstraGudde staat, bleek jaren later dat de probiotica die is toegepast op de Essenhof in combinatie

eens eisen moeten gaan stellen aan het materiaal van kisten en kleding? Voelen uitvaartondernemers zich verantwoordelijk genoeg tegenover begraafplaatsen als het gaat om ruimingen en proberen ze er zo goed mogelijk voor te zorgen dat de overledene zo ‘schoon’ mogelijk de kist in gaat? De verantwoordelijkheid voor een goede lijkvertering (schone botten) ligt bij iedereen.

De verantwoordelijkheid voor een goede lijkvertering (schone botten) ligt bij iedereen

kennis over een schone lijkvertering in zand- en keldergraven?

Willem van der Putten vertelt aan de onderzoekers van TwynstraGudde dat ook eind jaren negentig, toen hij voorzitter was van de LOB, (slechte) lijkvertering met regelmaat ter sprake kwam. ‘Er is in die periode, eind jaren negentig of begin jaren nul, aan het ministerie van BZK gevraagd of zij een onderzoek naar slechte lijkvertering en methoden om deze te verhelpen mee zou willen opzetten en financieren. Dat verzoek van de LOB werd afgewezen.’

met beluchting wel degelijk werkte, vertelt een oud-medewerker. Maar met die wetenschap is toen niets gedaan.

Wie schone botten wil, kan maar het beste ook zo schoon mogelijk het graf in gaan. Dat is een vereiste op elke natuurbegraafplaats. In crematie-ovens mag ook niet zo maar alles mee gegeven worden. Waarom wordt er op reguliere begraafplaatsen nog te vaak een oog dicht gedaan als het om grafgraven gaat. Weten begraafplaatsen altijd in wat voor kleding overledenen begraven worden? Zouden ook gewone begraafplaatsen niet

DE ONDERBUIK

Je kunt het mensen niet altijd kwalijk nemen dat ze niet precies weten hoe het werkt in de uitvaartwereld, zeker als ze er zelf nog niet persoonlijk mee te maken hebben gehad. Deze vraag op Instagram is daarom geheel gerechtvaardigd: ‘Ben ik de enige die zich afvraagt waarom een lichaam “snel” moet ontbinden? Voorlichting blijft belangrijk.’

Maar helaas is gebrek aan kennis en het snel reageren vanuit de onderbuik ook aanwezig bij vakbroeders en -zusters. Het waren er gelukkig niet veel, maar ze waren er wel, de ongunstige reacties op uitvaartbranche.nl. Grote woorden zoals ‘grafschennis’ en de oproep tot vervolging van de verantwoordelijken gaan erg ver. Helaas is uitvaartbranche.nl daar deels verantwoordelijk voor, door een foute kop te gebruiken in de berichtgeving: ‘Grafkelders geopend zonder vergunning’ (er was geen vergunning nodig) of door berichten die worden overgenomen uit de gewone media van een eigen suggestieve kop te voorzien. De kop (van RTV Dordrecht): ‘Woede om geopende graven Essenhof, geen vervolging en raadsenquête’ werd veranderd in ‘Geen vervolging na schandaal rond openen graven Essenhof. Het lijkt minder erg, maar anders dan bij ‘woede’ (die RTV terecht constateerde bij sommigen) zit in ‘schandaal’ een afkeurend oordeel. Het woord schandaal is in het hele oorspronkelijk bericht niet te vinden. Uitvaartbranche.nl vindt het blijkbaar een schandaal.

Eén les is te trekken: goedkoop is duurkoop

De kosten voor de aanleg van de keldergraven op de Essenhof waren niet gering: 3,2 miljoen euro. De verwachting was dat bij twee keer ruimen de investeringskosten zouden zijn terugverdiend, vertelde de toenmalig directeur van de Essenhof in *De Begraafplaats* (december 2006, het artikel staat op de website). Daarbij was geen rekening gehouden met een slechte lijkvertering. Bij de aanleg van de keldergraven is gekozen voor een minimale beluchtingstechniek. Anders dan bijvoorbeeld op begraafplaats Rhijnhof in Leiden die gelijk met Dordrecht (en Amsterdam) keldergraven aanschafte. Is dat uit zuinigheid gebeurd of was de overtuiging er dat die minimale beluchting voldoende was? Uiteindelijk is Dordrecht aanmerkelijk duurder uit. ■